

valóját, hogy abba a tanulók bele is tudják élni magukat. A tanító alaphangulata olyan legyen, hogy az a tanulók érdeklődését állandóan ingerelje az új ismeretek befogadására. Értünk el pergő, aktív tanulói közreműködést a környezet életének megismertetése közben. Teremtsünk állandó kapcsolatot a természet és a gyermek között, neveljük lényeglátásra a tanulókat.

A három órátípus egymásraépülésének alkalmait, a követelmények érdekében, a számonkérésben, a célkitűzésben, a tényanyagnyújtásban, a házi feladatok kiadásában és az értékelésben jó érzékkel valósítsuk meg. Így elérjük azt, hogy a tanult fogalmak, ismeretek nem foszlányokban, elkülönülve alakulnak ki a tanulóknak, hanem a tanult és a tanulandó anyagok összefüggésében realizálódnak.

A megfigyelés pontosságát, az emlékezet, a képzeleterő, a szóbeli feleleteknél a kifejezési készség fejlődését, valamint a gyakorlati munkában való jártasság fokát minden órán értékeljük, szinte tudatosítanunk kell, hogy ezek fontos értékmérők lesznek az elbíráláskor. A negyedik osztály végére csak így mérhetjük le a környezetismereti új tantárgy követelményrendszerének az értékét is.

Az eddig is tanított természeti és társadalmi ismeretek most egységes rendszerbe kerültek az újabban kiegészített ismeretanyaggal, amelyet az új tárgy, a környezetismeret nevében tanítunk az általános iskola alsó négy osztályában. Ahhoz viszont, hogy azt eredményesen tanítsuk, ismerni kell a környezetismereti tárgynak a szocialista légkörben, szemlélettel és tevékenységi módozatban való vezetését.

Ahogy látjuk, nem kis munka elé állítja nevelőinket a környezetismeret tanítása. Az alapos felkészülés elmaradhatatlan része kell, hogy legyen a szemléletességre való törekvés, a célravezető módszerek kiválasztása és a három órátípus egységben látása, annak folyamatos alkalmazása.

Ha ezt így látják és végzik az alsótagozatos nevelők, akkor elérjük azt a fontos oktatói-nevelői célt, hogy a leendő ifjúság olyan ismeretekkel léphet majd az életbe, amelyek birtokában az adott körülmények között cselekvésre is képesek lesznek.

NÉMETH ISTVÁN

főiskolai adjunktus

KÖRNYEZETISMERET: A FELSZÍNI FORMÁK KIALAKÍTÁSÁNAK PROBLÉMÁI

A környezetismeret tanításakor a III. és IV. osztályban a felszíni formák közül ismertetni kell a hegy, a völgy, a domb és a síkság fogalmát, illetve ezen fogalmak legfontosabb jegeit. A Tanterv előírja, hogy a főbb felszíni formák, valamint a velük kapcsolatos ismeretek a környéken végzett közös megfigyelések, illetve filmek, képek, stb. bemutatása alapján történjék. (1 : 102, 1 : 106.)

A fogalmak kialakítását tehát a valóság, illetve filmek, képek bemutatásával kell kezdeni, tehát szemléleti alapot kell nyújtani. A szemléleti kiindulás a fogalomalkotás induktív menetet biztosítja. Így alakíthatók ki azok a képzetek, amelyek biztosítják az egyedi (konkrét) fogalmak kialakítását. A szemlélet az első jelzőrendszerbeli alap. Az egyedi (konkrét) fogalmak is még az első fokú jelzések színvonalán mozognak.

A felszíni formák fogalmaira is áll az, amit Engels mondott a konkrét (egyes) és az absztrakt (általános) viszonyát jellemezve, hogy ti. gyümölcsöt még nem evett,

A Tanterv azonban nem elégszik meg az első jelzőrendszerbeli alappal, az egyedi (konkrét) fogalommal, — nem is ezt írja elő, hanem az általános (absztrakt) fogalmak (hegy, völgy, domb, síkság) lényeges jegyeinek a megismertetését. de szilvát azt igen. Ahogyan gyümölcs nincs, csak alma, körte, szilva van, úgy nincs sem hegy, sem domb. Mi van hát? Mit lát a tanuló? Gellérthegyet, Rózsadombot, Húvösvölgyet, tehát egyedi fogalmakat. Ezekről lehet képzetük és egyedi (konkrét) fogalmuk egyaránt. Az előbbieket ismeretében juthatnak el a tanulók a hegy, a domb fogalmához.

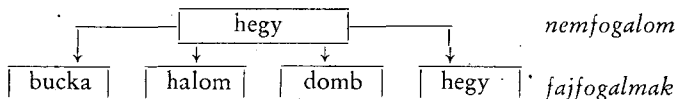
„Az örökké változó felszínnek minden domborzati formája egyéniség: a hozzá hasonló formáktól is különbözik.” (2 : 318). Nincs két hegy, két domb, vagy két völgy, amelyik egyforma volna. A felszínnel, a felszíni formákkal foglalkozó tudomány a geomorfológia is arra törekszik — írásban, képpel és térképpel —, hogy a formák egyéni sajátosságait ismerje meg, illetve ismertesse. Persze a tudomány ezzel nem elégszik meg, az egyéni bemutatás mellett tipizál is. Mivel a felszíni formák relief-típusok, a valóságban nem léteznek, ezért a tipizálás bizonyos mértékig erőszakolt.

Annak, aki a hegy fogalmát, ennek legfontosabb jegyeit kívánja nyújtani, tudnia kell, hogy mi a hegy.

A földrajztudomány a következőképpen határozza meg: „A viszonylag alacsony környezetből határozott talapzattal kiemelkedő, kis területű, minden oldalán lejtővel határolt, zárt térszíni kiemelkedés.” (2 : 363.)

Az előbbi meghatározás szerint — a magasságtól függetlenül —, a térszíni kiemelkedéseket hegyeknek nevezzük.

Hegy a bucka, *hegy* a halom, *hegy* a domb és végül *hegy* a hegy. A magasság a térszíni kiemelkedésnek nem lényeges jegye. A *hegy* fogalmának (genus) a magasság variáló jegye, segítségével különböztetjük meg a különböző magasságú térszíni kiemelkedéseket, a különböző magasságú hegyeket.

A nemfogalomnak (a *hegynek*) és az egyik fajfogalomnak — a *hegynek* — a legmagasabb térszíni kiemelkedésnek, a magyar nyelvben ugyanaz a szó felel meg.

Az előbbieket ismeretében, ha már a Tanterv megkívánja, ezeknek a fogalmaknak, illetve lényeges jegyeiknek a nyújtását, mi lehet a teendőnk az általános iskola III. és IV. osztályában.

Maradjunk a továbbiak során is csupán ezen két felszíni forma problémájának a vizsgálatánál. A *hegyről*, mint nemfogalomról ezen a fokon nem esik szó — ezt nem kívánja a Tanterv —, a nyújtott fajfogalmak jegyei előkészítik, hozzájárulnak a fogalom későbbi kialakításához. Ez így helyes is.

Ha a valóságban megmutatható, akkor ezt kell tenni, ha nem, úgy képek, filmek bemutatásával, homokasztal felhasználásával lehet az egyedi (konkrét) fogalmakat kialakítani. Ezek alapján kínálkozik lehetőség megfelelő elemzés után a domb és hegy lényeges jegyeinek a kiemelésére. Hasonlítsák össze a tanulók az egyedi (konkrét) fogalmakat! Különbséget állapíthatunk meg.

Miben különböznek?

domb
alacsonyabb
lankás lejtő

hegy
magasabb
meredek lejtő

A meredekebb lejtőkre nehezebb, a lankásabb lejtőre könnyebb feljutni. Az utak is nagy kanyarulatokat tesznek az egyiken, a meredek lejtőkre közlekedési eszközökkel fel sem lehet jutni. Míg a másokra könnyebb.

Miben egyeznek meg?

domb

környezetéből kiemelkedik,
minden oldalról lejtő határolja

hegy

környezetéből kiemelkedik,
minden oldalról lejtő határolja

Ezek a fogalmak lényeges jegyei. Ezek a jegyek biztos alapot nyújtanak majd más felszíni formák tanításakor is. A variáns jegyek közül itt megelégedhetünk azzal, ha azt mondjuk, hogy a hegy a dombnál magasabb.

A nyújtott ismeretek beleilleszkednek abba a fogalomrendszerbe, amelyek differenciáltabban a későbbi tanulmányaik során bontakoznak ki a tanulók gondolkodásában.

A *hegy* nemfogalmára majd akkor lesz egyszer szükség, amikor a felső tagozatban ki kell alakítani a hegység fogalmát. Ekkor már el sem lehet kerülni, mivel a két fogalmat is össze kell hasonlítani és meg kell állapítani a kettő közötti különbséget. Nagyobb a különbség a *hegy* és a hegység között, mint a *hegy* és fajfogalmi (a domb, a halom, a bucka) között. A *hegy* és a hegység között nemcsak mennyiségi, magassági — hanem elsősorban minőségi, tartalmi és genetikai különbség van. A hegyeket, a vulkánosságtól eltekintve, kizárólag külső erők hozzák létre. „A hegység külön szerkezeti és alaktani tájegység, nagy területű, zárt, de völgyekkel, medencékkel tagolt, környezete fölé magasodó térszíni kiemelkedés.” (2 : 375.)

Mindenkor csak olyan ismereteket nyújtunk, amit meg is tudunk magyarázni. Ha nem tudjuk, — hagyjuk el, hagyja el a Tanterv. A nyújtott ismeretek feleljenek meg a tudományosság elvének, a tudomány mai álláspontjának.

Olyan ismereteket ne nyújtunk, amelyek nem felelnek meg a tudományosság elvének, ami tehát nem igaz, s ezért pár év múlva, a szaktárgy tanításakor helyre kell majd igazítani.

A földrajzi ismeretek nyújtásánál, s ide tartoznak a felszíni formák is, valahol baj van. Felmérések és vizsgálódások azt mutatják, hogy a tanulók a felső tagozatban is csak igen kis mértékben vannak tisztában a felszíni formákkal, ezek lényeges jegyeivel. (4.) A felső tagozatban ismertetett felszíni formák közül ugyan a hegy megemlékezésének a százalékos eredménye a legjobb, s a felszíni formák közül is a legismertebb, azonban ez az eredmény is megdöbbentően gyenge. A felmérések, kutatások arra mutatnak, hogy a felszíni formákat csak nagyon kevesen tudják tartalmilag megfogalmazni. (3 : 100.) Az alsó tagozatból is legtöbbször a lényegtelen jegyeket viszik magukkal a tanulók a felső tagozatba pl. a bucka homokból van. Ugyanekkor a felső tagozatban sem sikerül legtöbbször a fogalmat mindenkor helyes tartalommal megtölteni.

Hisszük, hogy a környezetismeret tanítása során a Tanterv által megkívánt fogalmak leglényegesebb jegyeit magukkal viszik a tanulók a felső tagozatba.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

1. Tanterv és Utasítás az általános iskolák számára. Tankönyvkiadó, Budapest.
2. *Bulla Béla*: Általános természeti földrajz. II. kötet. Tankönyvkiadó. Budapest, 1954.
3. *Kelemen László*: A 10—14 éves tanulók tudásszintje és gondolkodása. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1963.
4. *Simon László*: Adatok a dialektikus gondolkodásra való neveléshez (az általános iskolai tanulók földrajzi alapfogalmaival kapcsolatban. Pedagógiai Szemle. 1958.